

ЛИСТУВАННЯ

Передмова	5
1979	9
1980	23
1982	25
1983	40
1984	143
1985	231
1986	291
1987	335
1988	347
1989	368
1990	371
1991	375
1992	378
1993	397
1994	405
1995	411

ПЕРЕДМОВА

У листі від 5 травня 1979 року, який відкриває збірку, Юрій Шевельов просить Леоніда Плюща написати статтю про значення слова «фашист». На його думку, це слово надто часто вживають як емоційний вираз, тим самим затираючи історичну конкретику змісту. На сьомому році російсько-української війни, гібридність якої не в останню чергу зумовлюється протистоянням дискурсів, привласненням (чи відвойовуванням) історичних контекстів, потребою відділити історію від міфології, цей, здавалося б, малозначущий пасаж із листування, що відбувалося пів віку тому, набуває зовсім іншого сенсу. Фашисти — так називає нас російська пропаганда. А це означає, що із з'ясуванням історичних смислів ми запізнились мінімум на пів століття.

Листування двох блискучих інтелектуалів — це не тільки про приватне. Це ще й деталі, з яких складається і портрет того, хто пише, і портрет доби. Незмінно галантний Юрій Шевельов завжди передає вітання пані Тані, дружині Леоніда Плюща. Пані Таня, передрукуючи листи чоловіка на друкарській машинці, дописує від себе довгі пасажі, й діалог перетворюється на полілог. Леонід Плющ не може опиратися ідеям, що їх він на той момент осмислює — вони панують над ним, поневолюють його думки, листи перетворюються на конспекти майбутніх статей і книжок, розростаються, галузяться, стають майданчиком для окреслення ризикованих концепцій і несподіваних підходів. Юрій Шевельов каже про них — лист-ріка. Сам він лаконічний, конкретний, навіть сухуватий — аскетично обмежує себе аркушем поштового паперу, тому деякі репліки пише на берегах від руки. Юрій Шевельов живе в Америці, Леонід Плющ із родиною — у Франції. Вони дуже різні — за віком і досвідом, за культурним бекграундом і способом мислення. Чим далі

розходяться їхні позиції, тим цікавіше спостерігати за цією інтелектуальною дискусією — розгортанням аргументів, переконливістю доказів, оригінальністю суджень. Ця культура неспішного листування щасливо позбавлена не тільки формату лайків і смайликів, а й емоційних ексцесів нинішнього часу, що виливаються в істеричному метанні між «Слава!» і «Ганьба!».

Всі концепції, про які йдеться в листах і які стосуються творчості Шевченка, Хвильового, Тичини, Сковороди, мають свій спосіб розгортання сюжету і свою драматургію. Леонід Плющ — математик, тому до художнього тексту він підходить, як до рівняння, у якому слід відшукати ікси й ігреки. Рівень аналізу тексту — навіть не мікро-, а квантовий. Чому серед заарештованих в «Я (Романтика)» Хвильового фігурують члени теософського товариства? Якого числа 1927 року в Харкові йшла вистава «Седі», що про неї у «Вступній новелі» згадує Хвильовий? Чому Прасков'я Тарасівна з Шевченкових «Близнят» помиляється на місяць, згадуючи Зелені свята? Леонід Плющ абсолютно зачарований спокусою, яку містить у собі міфологія імені. Ім'я стає ключем до розпізнавання міфу, затертого в культурі як зв'язний наратив, — так, на думку Л. Плюща, у «Близнятах» прозирають сліди хетського міфу про бога Телепіну.

Юрій Шевельов застерігає — гра в етимологію надто непевна, надто ризикована, надто легко таким шляхом потрапити в пастку надінтерпретації, коли наратив дослідника витісняє і підміняє собою наратив автора. Блискучий мовознавець, він пояснює, чому ідея про перехід дзвінких звуків у глухі, а губних — в інші губні загрожує «втратою контролю» над об'єктом дослідження. Водночас йому дуже імпонує інтелектуальна безстрашність Леоніда Плюща — Шевельов волів би насолодитися ефектом вибухлої бомби, що його мають справити праці Плюща в досить консервативному середовищі української діаспори. Тому він геть безжалісний як редактор — ставить під сумнів кожне твердження, кожне слово, вимагає посилань на кожен «загальновідомий» факт. У якийсь момент Леонід Плющ навіть впадає у відчай, і тоді Юрій Шевельов, за прикладом Катона Старшого, кожного листа закінчує думкою про те, що цей Карфаген має бути зруйнований — Леонідові Плющу слід зібратися на силі й нарешті довести рукопис до пуття.

Листи 1990-х років — це теж проникливий, вдумливий аналіз. Не так текстів, як суспільних настроїв і культурної ситуації. Леонід Плющ розповідає про поїздку в Україну, яка справила на нього гнітюче враження — реаліями життя, засиллям російської мови, збереженням радянського способу мислення. Юрій Шевельов менш емоційний і більше схильний враховувати історичну перспективу, яка може пояснити і закономірну повільність соціально-культурних змін, і невитравність такого феномену, як «гомо советікус». Його, до речі, Шевельов вважає більшою проблемою, ніж економіка і російська загроза. Але і на це він пропонує ліки — вивчення західних мов і читання серйозної фахової літератури. Вишкіл, або самокшталтування, користуючись терміном Костя Москальця. За корпусом листів Юрія Шевельова і Леоніда Плюща стоять не тільки блискучі ідеї чи цікаві дискусії, не тільки зріз доби чи діалог різних середовищ. Це — школа мислення, уроки полеміки, мистецтво аргументації, на які має орієнтуватися українське інтелектуальне середовище, аби феномен «гомо советікуса» назавжди залишився в минулому.

Ірина Борисюк

/1979/

5 травня '79

Шановний Пане Леоніде!

Пишу до Вас, як ми умовлялися, в справі Вашого входження до редакційної колегії «Сучасности»¹.

Уже відколи я став редактором журналу², я думав про потребу поширити склад колегії новими членами, що недавно приїхали з Радянського Союзу. Приїзд Мороза³ прискорив хід подій. При зустрічі зі мною він погодився ввійти до редакції. Слідом за тим так сталося, що до видавництва заїхав Григоренко⁴. Я скористався з нагоди й говорив з ним на ту саму тему. Він дав свою умовну

¹ «Сучасність» – заснований 1961 року в Мюнхені журнал, що публікував статті на громадсько-політичні, літературні та мистецькі теми. З 1992 року часопис виходив в Україні аж до закриття у 2013 році. – Тут і далі примітки упорядниці.

² Юрій Шевельов був головним редактором журналу «Сучасність» у 1978–1981 роках.

³ Мороз Валентин Якович (1936–2019) – український історик, громадський і політичний діяч, дисидент, політв'язень радянського режиму. Викладав у Гарвардському університеті, вів щотижневу радіопрограму в Торонто. 1979 року його разом з чотирма іншими політв'язнями обміняли на двох радянських агентів КДБ. Спочатку Валентин Мороз оселився в Америці, потім – у Канаді, а 1990 року повернувся в Україну.

⁴ Григоренко Петро Григорович (1907–1987) – український правозахисник, громадський діяч, політв'язень. Радянський генерал-майор. Один із засновників Української Гельсінської групи, член-засновник Московської Гельсінської групи. За критику сталінізму та політики М. Хрущова, а також за створення Спілки боротьби за відродження ленінізму був у 1964 році позбавлений звання генерал-майора, нагород та пенсії. У 1970-х роках став координатором Української та Московської Гельсінських груп. У 1977 році його спровадили за кордон, позбавили громадянства і заборонили повертатися до СРСР. Його «Спогади» стали важливим документом епохи.

згоду, поставивши її в залежність від відповідей Мороза, Світличної⁵ й Вашої. Така є коротко «історія питання».

Я ставлюся з найбільшою пошаною до Мороза і щиро радію його присутності в редакції, сподіваючися від цього великої користі для журналу. Але для мене також ясно, що він репрезентує один з напрямів політичної думки сучасної України, а журнал я завжди уявляв собі як загальноукраїнську трибуну, відкриту для представників різних поглядів. Тому тепер, більше ніж перед тим, я хотів би мати в складі колегиї також представників інших поглядів. Саме через це я став діяти швидко, звернувшись також до Вас⁶.

Характеризувати журнал, я думаю, я не повинен, Ви з ним обізнані. Він далекий від того, яким я хотів би його бачити, почасти через мої власні недотягнення, почасти через брак відповідної автури з різних питань, зокрема на теми загального і світового позаукраїнського характеру. Але думаю, що не впаду в самохвальство, коли скажу, що серед того, що ми маємо, він усе таки належить до кращих. А єдина можливість його тримати на доброму рівні і той рівень підвищувати — це об'єднати навколо нього всі наші кращі сили.

Такі є ті причини, що спонукали мене тепер звернутися до Вас і тому я дуже прошу Вас не відкладати Вашого рішення. (Прізвище Мороза буде назване в складі редакції правдоподібно вже в червневому числі)⁷. Хочу також сподіватися, що рішення Ваше буде позитивне. Якщо Ви маєте якісь запитання, буду радий на них відповісти.

Незалежно, однак, від цього рішення, звертаюся до Вас ще в другій справі. Чи не погодилися б Ви написати статтю на тему

⁵ Світлична Надія Олексіївна (1936–2006) – учасниця руху шістдесятників, правозахисниця, мемуаристка, журналістка, художниця, перекладачка. Членкиня Закордонного представництва Української Гельсінської групи, редакторка-укладачка «Вісника репресій в Україні» (США), редакторка журналу «Віра». Лауреатка премії імені Василя Стуса (1992), Державної премії України імені Тараса Шевченка (1994). Сестра Івана Світличного. Надія Світлична – авторка спогадів про А. Горську, Г. Снегірьова, І. Світличного, В. Марченка, В. Стуса. Упорядниця збірок Я. Лесіва «Мить», М. Руденка «За ґратами», М. Горбала «Деталі піщаного годинника», В. Стуса «Палімпсести».

⁶ Ім'я Л. Плюща згадується у складі редакційної колегиї від № 9 журналу «Сучасність» за 1979 рік.

⁷ Ані П. Григоренко, ані В. Мороз не увійшли до редакційної колегиї «Сучасности».

про те, що таке фашист. Це тепер актуальне в зв'язку з публікацією записок Кузнецова⁸ і вступом до них Н. Рубінштейн⁹. Слово має певний історичний зміст. Одначе, мабуть, частіше його вживають як емоційний вираз, можливо йдучи тут за радянською пресою. Тому, мені здається, варт було б з'ясувати саме поняття. Воно не конче мусить мати історичний зміст, але конче мусить мати якийсь конкретний зміст, щоб ми знали, кого серед еміграції, а може й дома, слід охрищувати цим словом, а кого ні. Мені вдалося, що найкращим автором для такої статті були б Ви. Буду вдячний за відповідь.

А поза тим буду радий Вашим статтям на літературознавчі та інші статті. Ваша праця про «Причинну» була винятково цікава й талановита¹⁰.

Сердечно вітаю й чекаю на відповідь.

Ю. Шевельов

29 липня '79

Дорогий Леоніде Івановичу!

Свою книжку «Друга черга»¹¹ я вислав Вам, як обіцяв. Вона продовжує попередню, «Не для дітей»¹². Але цієї нема вже ні в мене, ні в видавництві. Якби Ви мали охоту її проглянути, мене

⁸ Кузнецов Едуард Самійлович (нар. 1939 р.) – радянський та ізраїльський правозахисник, громадський діяч, політв'язень, письменник. 1970 року разом із дружиною Сильвією Залмансон та своїми приятелями розробляє план захоплення літака з метою виїзду з СРСР. Усіх причетних арештовують, Кузнецову через півроку після вироку замінюють смертну кару на 15 років позбавлення волі. 1979 року його з іншими ув'язненими обмінюють на радянських розвідників. Кузнецов переїздить до Ізраїлю.

⁹ В ув'язненні Е. Кузнецов пише «Щоденники» (1973) та «Мордовський марафон» (1979). Післямову до «Мордовського марафону» під назвою «Геппі-енд» укладає Н. Рубінштейн.

¹⁰ Ідеться про статтю Л. Плюща «„Причинна“ і деякі проблеми філософії Шевченка», опубліковану в березневому номері журналу «Сучасність» за 1979 рік.

¹¹ «Друга черга» – збірка Ю. Шереха, що вийшла 1978 року в Нью-Йорку.

¹² Збірка Ю. Шереха «Не для дітей» вийшла 1964 року в Нью-Йорку у видавництві «Пролог».

запевняють, що її можна дістати з мюнхенського відділу «Сучасності». Напишіть до них.

Прочитав непристойні й безглузді закиди Вам від Мороза. Якби Ви хотіли дати спростовання, я вміщу його в журналі. Особисто я не певний, чи варт. Кажуть, між іншим також його дружина, що це все вияви хвороби.

Посилаю Вам другу рецензію з «Таймсу» тутешнього на Вашу книжку, хоч Ви її напевне вже маєте.

Нагадую, що хотів би мати від Вас статтю про те, що таке фашист; статтю про Шевченка або Тичину. І взагалі все те, що Ви хотіли б нам дати.

Не пригадую, чи я казав Вам, що пляную спеціальне число журналу на тему українського робітництва / робітництва на Україні. Чи Ви хотіли б що-небудь дати до цього числа — мемуарне або аналітичне? Чи мали б які-небудь поради, — які теми варт було б опрацювати? Яких авторів запросити? Тема ця в нас страшно занедбана, монополію передано Москві, я не фахівець — отже, був би Вам дуже і дуже вдячний за всякого роду поради.

Привіт Вашій Дружині. Я мав надзвичайно приємне враження від зустрічі й розмови з нею.

Сердечно вітаю

Ваш Ю. Шевельов.

14 вересня '79

Дорогий Леоніде Івановичу!

Відповідаю трохи запізнено, бо читав Вашу статтю — за яку сердечно дякую — дуже поволі. А це тому, що відбитка дуже слабка, а в мене очі не найкращі. Тож читав яких дві-три сторінки, а потім відкладав. Стаття дуже цікава, і, само собою, я радо її вміщу в журналі. Є тільки двоє питань, технічного характеру. Про одне я вже писав п. Тані. Коли вона має з'явитися в іншому місці — по-французьки або по-російськи (якщо це останнє замислене), щоб ми могли вмістити статтю перші, бо загальне правило